

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Розглянуто соціально-економічну роль держави в ринковій економіці. Розкрито сутність поняття “публічна влада”. Наведено сукупність відповідних ознак ефективної організації органів публічної влади. Запропоновано перелік основних соціально-економічних індикаторів, які впливають на соціально-економічну систему з метою усунення деформацій і забезпечення гармонійного розвитку суспільства.

У науковій літературі існують різні тлумачення терміна “держави”. Його часто вживають як синонім слів “країна”, “народ”, “суспільство”, “вітчизна”. У західній економічній думці термін “держави” використовується як “національна держава”. Причому сучасне розуміння національної держави є певним історичним продуктом, який існував не завжди, а був створений так званою Вестфальською системою, тобто угодою, що сформувалася внаслідок тридцятирічної війни в Європі у XVII ст. Водночас цей історично зумовлений феномен починає принципово трансформуватися, оскільки виникають інші політичні формування, транснаціональні, професійні та громадські утворення, котрі взагалі не мають чітко визначеної національної прив’язки [1, с. 9].

Проте держава має свої специфічні риси, які відрізняють її від усіх інших форм об’єднання людей, інститутів і організацій. Ці риси полягають у тому, що, відображаючи волю всіх громадян, вона таким чином визначає загальний напрям розвитку суспільства. Причому утвердження загального напрямку відбувається не автоматично, а як доволі складні зміни за допомогою системи державного управління суспільством загалом та національною економікою як базисом розвитку зокрема [2, с. 65].

Фундаментальні наукові дослідження щодо визначення соціально-економічної ролі держави в сучасній економіці належать таким вітчизняним науковцям, як В. Бакуменко [3], В. Дементьєв [4], К. Галабурда [2], В. Геєць [1], М. Диба [2], І. Малий [2], В. Малиновський [5] та ін. Проблеми та особливості соціально-економічної ролі держави активно вивчали зарубіжні вчені: О. Вільямсон [6], Дж. Мілль [7], Д. Норт [8], Р. Нурєєв [9], Дж. Стігліц [10] та ін. Проте деякі аспекти соціально-економічної ролі держави в сучасній економіці потребують додаткового дослідження.

Метою статті є визначення соціально-економічної ролі держави для узагальнення її функцій у змішаній економічній системі.

Головне призначення держави – найбільш ефективна і раціональна політична організація країни. У цьому контексті держава є носієм політичної влади і відіграє визначальну роль у реалізації відносин і функцій влади. Будучи базисною структурою у суспільстві, держава має ціль обмежувати індивідуальні інтереси і тим самим забезпечувати порядок і нормальне функціонування суспільства. Вона тісно пов’язана з такими інституційними феноменами, як юрисдикція, влада і владні взаємовідносини, комплекс системоутворюючих взаємовідносин тощо. Відповідно держава підтримує на певній території діяльність та організовує систему суспільних відносин людей, створює сприятливі умови для формування і укріплення національної свідомості громадян країни, сприяє організації їхньої життєдіяльності, в т. ч. економічної.

Все це здійснюється за допомогою механізму публічної влади – сукупності органів влади й управління, які концентрують, спрямовують зусилля громадян на здійснення загальносуспільних справ. Органи публічної влади належать до політичних, бюджетних, некомерційних, державних чи муніципальних юридичних осіб.

З точки зору сучасної теорії державного будівництва, органи публічної влади – це цілісна система інституцій, призначених здійснювати управління суспільно значущими справами від імені й за дорученням суверена – народу або відповідної територіальної громади. Як різновид соціальних систем, органи публічної влади регулюють відносини між людьми. Їм властиві такі ознаки, як множинність елементів, єдність головної мети для всіх елементів, наявність зв'язків між ними, цілісність елементів, структурованість, ієрархічність, відносна самостійність. Усі органи публічної влади є штучними системами, тобто цілеспрямовано створюваними для реалізації заданих державою програм і цілей. Більшість з них має значний ступінь відкритості, тобто характеризується розгалуженістю зв'язків з іншими складовими суспільства і відповідно значною залежністю від них. Водночас деякі органи публічної влади (особливо виконавчі) залишаються відносно закритими системами, що характеризуються пріоритетом внутрішніх зв'язків.

Публічна влада, спрямована на вирішення суспільних справ, розповсюджується за територіальним принципом, їй підпорядковуються усі, хто знаходиться на певній "підвладній" території. Вона здійснюється особливим прошарком людей, які професійно займаються управлінням і формують апарат влади. Цей апарат підпорядковує всі шари суспільства, соціальні групи своїй волі, управляє на основі організованого примусу аж до можливості фізичного насильства відносно соціальних груп і окремих людей. Апарат публічної влади існує й функціонує за рахунок податків з населення і призначений для того, щоб діяти у суспільних інтересах. Проте апарат і, перш за все, його керівництво відображають інтереси суспільства так, як вони їх розуміють. Тільки в умовах демократії апарат під тиском громадського суспільства відображає реальні інтереси більшості соціальних груп. В умовах авторитаризму правителі особисто визначають, у чому полягають інтереси й потреби суспільства.

Складність суспільних проблем, які підлягають вирішенню, і розвиток апарату публічної влади породжують необхідність належної організації управління, узгодження діяльності всіх складових цього апарату, тобто зумовлюють необхідність організаційних відносин. Саме організаційні відносини становлять основу функціонування держави. До таких відносин у сфері здійснення публічної влади належать відносини, що формуються у процесі взаємодії між елементами всередині загальної системи органів публічної влади, а також взаємодії чи протидії поза нею, при її створенні, функціонуванні, реорганізації та руйнації. Метою організаційних відносин є забезпечення оптимального використання потенційних можливостей органу публічної влади, його ефективної роботи.

Організація публічної влади будь-якого рівня повинна мати таку сукупність ознак:

- систему органів державної влади і місцевого самоврядування, тобто види органів публічної влади, місце кожного з них у загальній системі, характер відносин цих органів між собою;
- принципи, тобто основоположні керівні засади, покладені в основу організації та діяльності органів публічної влади;
- функції органів державної влади і місцевого самоврядування як основні напрями їхньої діяльності;
- компетенцію як юридичні межі владної діяльності органів публічної влади;

- територіальні, правові, матеріально-фінансові *основи* організації та діяльності органів публічної влади;
- структуру, тобто внутрішньоорганізаційну будову, поділ органів державної влади і місцевого самоврядування на складові;
- форми діяльності як види однорідної діяльності органів публічної влади та їхніх структурних підрозділів, управлінського апарату щодо реалізації компетенції, що здійснюються у певних організаційних рамках, встановлених законодавством;
- методи діяльності органів публічної влади як способи та інструментальні засоби здійснення владної діяльності.

Публічна влада, з одного боку, так чи інакше охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства та організаційні відносини, пов'язані з її забезпеченням, а з іншого – не всі відносини в суспільстві регулюються формальним правом. Тому предмет дослідження діяльності публічної влади виходить за межі політико-правової сфери і охоплює широкий спектр суспільних наук: від політології та економічної теорії до соціальної й навіть особистої психології.

Публічна влада виступає в двох основних формах: 1) державна влада; 2) влада місцевого самоврядування (муніципальна влада). Для обох форм публічної влади властиві такі спільні ознаки:

- спрямованість на виконання суспільних завдань і функцій;
- інституційний характер, тобто функціонування через відповідні публічні інститути (органи публічної влади);
- легітимність;
- відособленість апарату, що здійснює цю владу, від населення;
- об'єднання підвладних регіонів за територіальною ознакою;
- загальність, тобто охоплення владою усіх осіб на відповідній території;
- неперервність функціонування (за наявності окремих тимчасових органів);
- універсальність, тобто спрямованість на вирішення усіх справ суспільного значення;
- обов'язковість владних рішень для всіх суб'єктів на відповідній території;
- функціонування у правових формах (нормотворчій, установчій, контрольній та інтерпретаційній), тобто діяльність за законодавчо встановленою процедурою і оформленням владних рішень правовими актами;
- можливість використання передбачених законодавством засобів примусу для реалізації своїх рішень;
- право встановлювати і стягувати загальнообов'язкові податки і збори з населення;
- самостійне формування бюджету [11, с. 78].

Реалізація діяльності публічної влади здійснюється через управлінську, матеріально-технічну, ідеологічну, охоронну форми тощо. І тільки державі властива правотворча діяльність – установлення загальнообов'язкових для всього населення правил поведінки у вигляді юридичних нормативних актів. Саме шляхом застосування зазначених форм діяльності публічної влади держава і органи державної влади безпосередньо чи опосередковано впливають на життя, інтереси і потреби різних прошарків населення, від економіки до екології [12, с. 9].

Як зазначив Дж. Е. Стігліц, "...від народження і до смерті ми постійно відчуваємо на собі вплив діяльності держави". Так, громадяни США народжуються у лікарнях, які фінансуються державою або перебувають у її власності. З'явитися на світ їм допомагають лікарі, що навчалися у закладах, хоча б частково підтримуваних

державою. Більшість – приблизно 90% – відвідує державні школи. Майже 15% з них мешкають у квартирах, які повністю або частково фінансуються федеральним урядом. Близько 10% отримують харчування або субсидії на харчування від держави. Понад 40% витрат громадян США на медичне обслуговування бере на себе держава [10, с. 29]. “Практично кожен із нас, – продовжує Дж. Стігліц, – у певні періоди життя отримує гроші від держави, як діти, наприклад, – через державну програму позик студентам, як дорослі – у випадку безробіття, непрацездатності або бідності, у пенсійному віці – через програми соціального та медичного страхування” [10, с. 29]. Майже шоста частина трудових ресурсів США використовується державою, а щодо решти, то держава користується значним впливом на умови найму робочої сили. У разі отримання травми на робочому місці, незважаючи на існування правил техніки безпеки, які запроваджує держава, працівник потрапляє під захист трудової компенсації. Держава заохочує пенсійні плани через податкові стимули і страхує їх на випадок банкрутства працедавця. Як споживачі громадяни США залежать від держави, яка контролює ціни на значну кількість товарів. Структура американського законодавства окреслює межі, в яких фірми та приватні особи можуть здійснювати взаємовигідне існування. Закони визначають легітимність контрактів, які вони підписують. Коли між двома особами виникає суперечка, вони звертаються до судових інстанцій для законного вирішення проблеми. Тобто усі громадяни США користуються послугами державних установ. Крім того, держава і окремо взятий громадянин взаємопов’язані один з одним і залежать один від одного. Причому головною сферою такої залежності є економічна сфера.

Економічна сфера – це складний і багатогранний механізм, що охоплює безліч взаємопов’язаних і одночасно конкуруючих елементів. Це сукупність різних типів суб’єктів економічної діяльності, взаємовідносин, що виникають у процесі цієї діяльності, засобів і форм виробництва та розподілу матеріальних благ і послуг, які базуються на економічній інфраструктурі, що визначається рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Вона містить базують інститути, відносини, правила гри, що забезпечують ефективне функціонування всієї національної економіки. Така система функціонує за допомогою вбудованих у неї механізмів координації дій залучених в економічні відносини мільйонів людей, які виробляють і споживають безмежну кількість товарів і послуг. При цьому економічна сфера є матеріальною базою функціонування усіх інших сфер життєдіяльності суспільства. Таким чином, головна мета будь-якої економічної діяльності – це виробництво і розподіл необхідних для життєдіяльності населення відповідної країни матеріальних чи інших благ і послуг, задоволення всіх матеріальних потреб як окремих членів суспільства, так і всього суспільства загалом.

Очевидно, що головним суб’єктом економічних відносин є насамперед людина. У зв’язку з цим можна стверджувати, що економіка – це сукупність взаємовідносин між людьми у сфері виробництва, розподілення і споживання товарів і послуг.

Економічна система, яка є матеріальною основою життєдіяльності і розвитку суспільства, має свої закономірності, логіку функціонування і розвитку. Вона підпорядкована закономірностям макроекономічного розвитку, що зумовлюються науково-технічним прогресом, тенденціями розвитку світових господарських зв’язків, зрушеннями в галузевому і територіальному розподілі праці і якісним станом економіки, циклічністю і хвилеподібністю її розвитку. Проте економічна сфера, яка є самодостатньою і автономною, не може існувати у вакуумі, ізолювано від інших підсистем людського соціуму. Навпаки, вона може ефективно функціонувати в рамках

певного соціального порядку і в умовах політичної стабільності при дотриманні загальноприйнятих правил гри у всіх сферах суспільного життя.

На перший погляд, економічна сфера і властиві їй проблеми ефективного забезпечення матеріальними благами суспільства є індиферентними до соціальної сфери. Проте така індиферентність не заперечує можливості формування соціальних інститутів, спрямованих на мінімізацію витрат і максимізацію вигод від суспільної взаємодії. Очевидним є взаємозв'язок між цілями економічного розвитку та інституційною структурою суспільства. Адже реальна економіка виходить за межі матеріального забезпечення потреб людини, а мотивація економічної поведінки індивідів – за оптимізаційні стимули. Подібні мотиви – це продукт функціонування спільноти, побудованої на принципах методологічного індивідуалізму [2, с. 212].

Соціальна сфера, будучи системою формування функціональних характеристик взаємодії індивідів у суспільстві (знань, норм і цінностей), охоплює як цілеспрямовані процеси впливу на особистість, так і спонтанні (екзогенні) процеси, що впливають на формування суспільства. Концептуально соціальна сфера містить такі інструменти впливу на організаційні складові суспільства (індивідів, груп або колективів), які дають їм змогу створити оптимальну функціональну структуру.

Визначення цільових принципів соціально-економічного розвитку суспільства дає змогу визначити доволі широкий спектр соціально-економічних індикаторів: характер зайнятості та умови праці; рівень освіти і професійно-кваліфікаційної підготовки; розмір і структуру доходів та витрат; споживання продовольчих і непродовольчих товарів, їхню якість і обсяг; структуру та якість платних і безоплатних послуг; забезпеченість житлом і його благоустрій; обсяги нагромадженого майна та особистих заощаджень; масштаби залучення до культурного життя; системи соціального забезпечення та соціального страхування; економічні умови життєдіяльності; стан генофонду суспільства. Оскільки зміни у соціальній сфері тісно пов'язані зі змінами в усіх сферах життєдіяльності суспільства, то зміни рівня соціальної нерівності зумовлюють функціональні порушення в інших сферах господарської діяльності.

Тобто соціальна сфера постає одночасно і зв'язком, і ареною зіткнення політичних та економічних проблем, хоча, як відомо, соціальна й економічна сфери – це різні підсистеми єдиної суспільної системи, між якими існує діалектична функціональна залежність і розвиток яких полягає у взаємозалежному системному прогресі, коли жодна підсистема не може бути автономною і не може розвиватися на шкоду іншій, а прогресивні зміни в одній з них набувають реального змісту лише тоді, коли їм відповідають такі самі зміни іншої підсистеми. Соціальній сфері властиві гнучкі механізми самоорганізації, саморегуляції соціальних відносин і процесів, що забезпечують цілісність системи, її регулювання та функціонування, удосконалення та розвиток і спрямовані на забезпечення соціальної справедливості та згуртованості суспільства.

Таким чином, взаємодія економічного і соціального визначає перетворення, коли економічний розвиток забезпечує зростання можливостей для задоволення соціальних потреб та зворотну дію соціальної складової на підтримання високої економічної активності. Тобто соціальна функція є органічною складовою, внутрішнім ресурсом і стимулом економічного розвитку, без реалізації якої економіка втрачає здатність до простого відтворення.

Підсумовуючи, можна зазначити, що держава відіграє визначальну соціально-економічну роль у життєдіяльності людей. Вона полягає у тому, що держава має

передбачати широкий доступ до соціальних послуг шляхом надання державних кредитів, грошових виплат на задоволення соціальних потреб унаслідок обмеженості ресурсів тільки для осіб з незначними доходами, а також до гарантованого мінімуму заробітної плати. Тобто головне завдання держави в сучасній економіці полягає в поєднанні інтересів особи, колективів і суспільства, забезпеченні владного регулювання при збереженні саморегулювання та саморозвитку суспільства. Реалізація цих завдань здійснюється через публічну владу шляхом виконання державою своїх функцій, які спрямовані на задоволення різноманітних потреб як окремих особистостей, родин, соціальних груп, так і всього суспільства.

Література

1. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
2. Малий І. Й. Держава і ринок: філософія взаємодії / І. Й. Малий, М. І. Діба, М. К. Галабурда. – К. : КНЕУ, 2005. – 358 с.
3. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики / В. Д. Бакуменко: моногр. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 328 с.
4. Дементьев В. В. Власть: экономический анализ. Основы экономической теории власти / В. В. Дементьев: моногр. – Донецк : Каштан, 2003. – 200 с.
5. Малиновський В. Я. Державне управління / В. Я. Малиновський. – К. : Атіка, 2003. – 576 с.
6. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Е. Вільямсон ; пер. з англ. А. Олійник. – К. : АртЕк, 2001. – 457 с.
7. Милль Джон С. Основы политической экономии / Милль Джон С. ; А. Г. Милейковский (общ. ред.), А. Г. Милейковский (авт. предисл.), Ю.Б. Кочеврин (авт. предисл.). – М. : Прогресс, 1980. – 496 с.
8. Норт Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт Даглас ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
9. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики / Р. М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
10. Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора / Стігліц Джозеф Е. ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
11. Бодрова І. І. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні / [І. І. Бодрова, С. В. Болдирєв, В. О. Величко, А. І. Кулакова, П. М. Любченко] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2005. – 255 с.
12. Шамхалов Ф. Государство и экономика. Власть и бизнес / Ф. Шамхалов. – М. : ЗАО "Изд-во "Экон.", 2005. – 714 с.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2011 р.